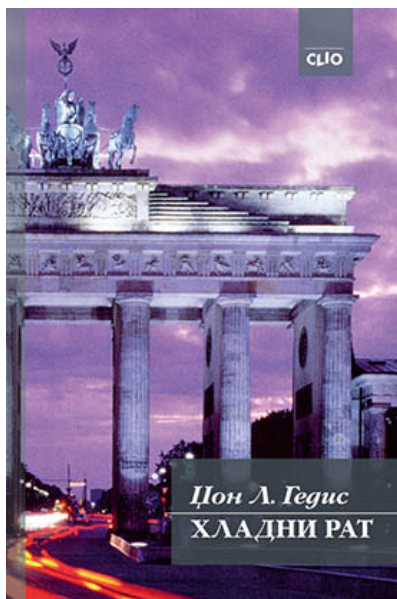

ПРИКАЗ КЊИГЕ ЏОНА ГЕДИСА „ХЛАДНИ РАТ“

Марко Крстић

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

Џон Л. Гедис, *Хладни рат*, CLIO, Београд, 2003, 614 стр.

У комунистичко-капиталистичкој конфронтацији, суперсиле Америка и СССР су постали заробљеници својих стратешких савеза. У Европи, Американци су пркосили Француској и фрустрираној Немачкој; они подржавају непожељне диктатуре широм Централне и Јужне Америке, Африке и Вијетнама. СССР је учртан у идеолошки однос са Кином која ће на крају постати њихова ноћна мора 1945. године. Други светски рат је завршен, али је потпуно нови терор почео – Хладни рат. САД су створене ван борбе против тираније и прихватиле су социо-политичке идеологије које ограничавају моћ и одржавају индивидуалне слободе као свој највиши идеал. СССР је, како би ујединио радничку класу, збацио експлоататорске капиталисте. Идеолошком сукобу између демократског капитализма и комунизма

претходио је рат, наравно, али је појава нуклеарног оружја створила нову политичку ситуацију. Одједном, било је лако замислити тотални рат који може уништити не само непријатеља већ и потенцијалног победника.

Гедис испитује принципе где два супротстављена политичка система, сваки наоружан са великим капацитетима, води преговоре за глобалну доминацију. Ако је рат био, према Клаузевицу, наставак политике другим средствима, онда би политичари морали да се врате генералној контроли начина ратовања или ће последице бити катастрофалне. Детант је био неопходан изум од времена Кисинџера и Брежњева па до краја Хладног рата, али је њиме требало паметно управљати. Нестабилни савези су били неопходни и једним и другим противницима како би боље разумели једни друге. Ако би то значило да ће милионима људи широм Источне Европе и комунистичког света бити одузето право на трајну слободу, док би другима на Западу та иста права била одобрена, то је била цена вредна плаћања за Кисинџера у циљу постизања глобалне безбедности. Ипак, пад комунизма је такође био резултат једног од последњих стратегија попуштања: потписивања од стране СССР 1975. Хелсиншке декларације о људским правима.

Још у 19. веку је Алексис де Токвил предвидео догађаје који ће се одиграти готово један век касније. У Токвилово време, скоро да није било никаквих односа између САД и СССР: Американци су после Наполеонових и сопствених фаталних ратова одлучили да се више не мешају у европске послове. Од контаката је постојала само скромна трговина и путовања, повезивао их је сличан проблем владања над покореним народима под њиховом влашћу. Он је предвидео биполарност, али не и неизбежно непријатељство и био је довољно опрезан историчар да схвати да су трендови које је он уочио 1835. године само оквир и нацрт будуће историје. Појединци које он тада није могао видети дефинисаће ову историју онако како су то чинили у условима у којима су се тада затекли.

Први светски рат је уклонио са сцене читаве империје – Немачку, Аустроугарску, Отоманску и Руску. Догађаји од 1917. године изградили су симболичку основу сукоба између комунизма и капитализма, суштински супротстављајући самопрокламоване циљеве САД и СССР-а. Најзначајнији геополитички процес током раних послератних година свакако се крио у чињеници да САД упркос својој неуспелој интервенцији у Русији и свом учешћу у економској стабилизацији Европе, нису учиниле озбиљније напоре после 1920. године да утичу на политичка и војна дешавања на том континенту. Са друге стране, пошто је учврстио власт у другој половини двадесетих година, Лењинов наследник Стаљин се одрекао циља и идеала светске револуције, али је приоритет дао изградњи моћи и безбедности совјетске државе. САД и СССР су почетак Другог светског рата дочекали држећи се по страни: они су одлучили да се искључе, или су се нашли искључени из улоге коју су им њихова величина и моћ пружали у европској политици.

Обојица аутократа желели су да доминирају Европом, што их је доводило у сукоб с традиционалним америчким интересом за очување равнотеже снага у Европи. Рузвелт је дуго у нацистичкој Немачкој видео главну претњу америчкој безбедности и настојао је, још од признања СССР-а 1933. године, да остави отворена врата за сарадњу са Москвом. Черчил је презирао марксизам-лењинизам, бар онолико колико и његов претходник Чемберлен, али је сматрао као и Рузвелт да је геополитика важнија од идеологије.

Токвил је још одавно предвидео да ће САД и Русија, ако се икада одлуче на тај корак, владати људским и материјалним ресурсима огромних размера: њихов потенцијал је надмашивао све што би било која европска сила могла икада замислити. Оно што ни Токвил ни било ко други није могао предвидети биле су околности које би навеле Американце и Русе да примене истовремено ту моћ ван својих граница и у заједничком циљу.

Хитлерова двострука објава рата је то учинила, дајући СССР и САД убедљив разлог да поново ступе на европску позорницу са дословце заједничком осветољубивошћу. Када вакуум моћи диференцира велике силе, као што је био случај на крају Другог светског рата, оне ће га тешко испунити а да не упадну у међусобну конфронтацију и да се њихови интереси не супротставе. Американци су видели витални интерес у спречавању покушаја било које непријатељски настројене државе да поново завлада европским континентом. Нису били спремни да врате америчку војну моћ на предратни ниво, нити су желели да пропусте прилику да преобликују светску привреду на начин који би одговарао америчком капитализму. САД су биле

уверене да једино оне располажу снагом потребном да успоставе мир на основама вилсоновских постулата о самоопредељењу, отвореног тржишта и колективне безбедности и креирају поредак којим би управљали, за разлику од Стаљинових личних и партијских интереса, и који је изједначавао националну и личну безбедност.

Поставља се питање из ког разлога пракса сарадње за време рата није постала и навика која би се наставила и у послератном периоду. Из данашње перспективе, разлог је било Стаљиново инсистирање на стављању знака једнакости између безбедности и територија и био је на изванредан начин у праву када је сматрао да ће војна снага одредити шта ће се догодити у овом делу света, а не инсистирање на узвишеним идеалима. Рузвелт је био флексибилан док Стаљин у међународним пословима није био спреман да превазиђе параноју на којој је почивала његова унутрашња политика и поставља се питање да ли је био спреман да одговори на помирљиве потезе. Он је поставио многе препреке на пут непосредне војне сарадње с Американцима и Британцима током рата и гајио је огромно неповерење, како према структурама у СССР, тако и Американцима.

Године 1947. постало је очигледно да земље које су срушиле стари светски поредак не могу сарађивати у изградњи новог, што је довело до поларизације у модерној светској историји. Већини Американаца није видела много користи од повезивања њихове привреде с остатком света и многи историчари се данас питају: због чега су САД после две деценије релативне неактивности на међународној сцени, готово преко ноћи постале хипер активне? Крајем 19. века Американци су почели да наслућују да унутрашње понашање дефинише њихово понашање у спољним пословима. Перл Харбор је постао полазна тачка изградње америчке империје зато што је тај догађај пружио најверодостојније оправдање за трансформацију САД у светску силу у мери у којој је амерички народ био забринут да би национална безбедност могла бити озбиљно угрожена.

Идеја обуздавања полазила је од претпоставке да, упркос томе што не може постојати један свет, то ипак не значи да је потребан још један светски рат. Да би се то реализовало, мир се мора постићи равнотежом снага и не сме се поново допустити да се између жеља и могућности створи јаз попут оног какав је настао тридесетих година. Совјети су одбили помоћ Маршаловог плана јер су у њему видели покушај мешања у унутрашње послове европских земаља и што би привреде ових земаља сигурно учинило зависним од интереса САД.

Формирање НАТО 1949. године била је заправо европска иницијатива од самог почетка која је представљала најотворенији могући позив мањим силама да се прикључе великој сили да створи империју и да их у њу укључи. Почетак хладног рата у Европи се не може размести ако се изоловано посматрају САД и СССР. Оно што се догодило на континенту био је интерактивни систем у коме акције једне стране нису утицале само на другу страну него и на Европљане где су њихове реакције за узврат обликовале даље одлуке Вашингтона и Москве.

До краја 1948. године, Хладни рат је остао претежно европски сукоб, а до 1949. није готово дотакао азијско копно. Неочекивано ширење рата у Азију 1949-1950. затекло и једне и друге неспремним. Када је Мао Це Дунг после победе на изборима 1949. године учврстио своју власт, из идеолошких разлога али и зато што је страховао од америчког напада, желео је да Кину укључи у совјетску сферу утицаја. Већ

1950. године, комунистички свет се удвостручио. Американци су се бринули да Стаљин може искористити кинески комунизам у своју корист и нису били спремни да иду толико далеко да подрже комунистичку победу у Кини. Уследили су дискретни, али и систематски напори да се политика у Европи прилагоди ситуацији у источној Азији. Мао је себе убедио да су САД биле главни непријатељ кинеске комунистичке револуције и да ће он обезбедити њен успех једино борбом против Америкаца јер би, како је он сматрао, освајањем Кине, САД добиле читаву Азију и да би консолидовањем азијског фронта империјализам САД могао да концентрише своје снаге за напад на Европу. Рана историја хладног рата је показала, између осталог, да би за САД и СССР било много једноставније да окупирају земљу него да из ње оду. Експанзија хладног рата у Азији би се могла описати као трагикомична јер је сукоб избио углавном због неопрезности. Ни СССР ни САД нису придавали много важности догађајима на корејском полуострву све до избијања непријатељстава у јуну 1950. године. И колико су мало стварне контроле над догађајима имали званичници у Вашингтону и Москви и колико су непромишљено тј. колико су емотивно реаговали на изненађења с којима су се суочили у том делу света.

Нуклеарна оружја су донела једну нову врсту рационалности која је настала из једноставног схватања да повећање разорне моћи смањује употребну вредност оружја. Пошто су створиле ово застрашујуће оружје, САД су га употребиле против Јапана из једноставног разлога да би постигле победу на један брз, одлучујући и економичан начин. Након овог догађаја Американци су напустили идеју да атомски монопол може бити употребљиво дипломатско средство и почели су да се залажу за његову међународну контролу. САД су изградиле атомску бомбу зато што су веровале, као што ће се показати погрешно, да Хитлер има сличне планове, а СССР је почео да ради на својој атомској бомби зато што је видео, сасвим оправдано, да су САД већ направиле исту. Разлог зашто је у СССР-у изостао један амбициознији напор око нуклеарног наоружања је што су вође у Кремљу споро схватале који су заправо домети и потенцијали атомске бомбе. Нарочито је била опасна претња психолошке уцене и стога су совјети сматрала да бомбе бачене на Јапан нису, заправо, биле уперене против Јапана него против СССР-а.

Иако је Мао Це Дунг умањивао значај америчких атомских бомби, он је ипак очекивао да примитивнији совјетски нуклеарни арсенал застраши Американце. Кинеско-совјетски савет, према његовом мишљењу, одувек је имао циљ да одврати Американце, а сада би требало да их спречи да употребе њихово најмоћније оружје у Кореји. Далс је убеђивао Ајзенхауера да само нуклеарно оружје може учинити да политика одвраћања функционише на дуги рок и уз минималне трошкове и да се рат у Кореји отегао у недоглед зато што Труман није употребио сву силу који је имао на располагању да га приведе крају. Њих двојица су остали запамћени по својим претњама да ће употребити нуклеарно оружје у Кореји ако се борбе наставе и они су себе и убедили да су такве претње одиста приморале Севернокореанце и Кинезе да потпишу примирје у јулу 1953. године. Нова оружја су потврдила своју предност и толико заплашила обе стране да би добро промислиле пре него што би се упустиле ризик ескалације. Упркос што су повећале могуће размере насиља, нуклеарна оружја су исто тако повећала рационалност, чак и обазривост, па чак и међу противницима који нису имали другог разлога за узајамно поверење. Ова оружја

су повећала цену мењања *status quo-a*, јер када су једном произведене са обе стране, створиле су пат-позицију за коју ниједна страна није веровала да се може применити без ризика.

Највећа аномалија хладног рата је била подела Европе унутар које се налазила подељена Немачка, а унутар ње подељени Берлин. Нико није очекивао, с обзиром на начин на који је до поделе дошло, да ће трајати све до 1989. године. Обе супер-силе су се плашиле да ће се њихов ратни непријатељ сврстати уз њиховог хладноратовског противника, а ако би се то догодило, последица би била концентрација војне, индустријске и економске моћи која би постала толико велика да се више не би могла савладати и контролисати. Данас је јасно да је Стаљин почео Немачку да види као послератни и хладноратовски проблем много пре него што су то увидели Американци. Недавно објављени документи говоре да се Стаљин састао с вођама комунистичке партије Немачке већ 4. јуна 1945. године да би им изложио план о укључивању уједињење Немачке у сферу утицаја Москве. Данас се може видети да је Маршалов план ту одиграо пресудну улогу, осујетивши Стаљинове наде да ће Немачка бити поново уједињена под совјетском контролом. Стаљин је сматрао да је Америчка армија ушла у Немачку са циљем да контролише Европу и уведе Западну Немачку у Атлантски савез, и од тада па надаље демаркациона линија између две половине Немачке ће се видети не као обична граница већ као једна опасна граница. Стаљинова смрт 5. марта 1953. године је створила је можда и бољу прилику за уједињење Немачке, али су Руси реаговали неочекивано мирно на улазак Западне Немачке у НАТО, вероватно зато што никада нису Европску одбрамбену заједницу схватили озбиљно. Они су одмах потом основали Варшавски пакт, у коме је Источна Немачка постала истакнути члан, међутим, прихватили су дуго одлагани уговор о узајамном повлачењу окупационих снага из Аустрије.

Поставља се питање како су све најмоћније нације у свету дошле у ситуацију да се понашају као супарничке уличне банде, које су безначајним комадићима територије, па чак и боји и ознакама на униформи друге стране, придавале толико симболичног значења да су ризиковале не само уништење супротне него и сопствене стране? Један могући одговор крије се у размерама снаге и слабости послератне Немачке. Зато што је пре 1945. године била најмоћнија нација у Европи, ниједна суперсила није желела да се уједињена Немачка удружи с њиховим противником. Подела земље је, на тај начин, била наметнута споља и постала је неизбежна једном када је дошло до Хладног рата. Али једном када је подељена, слабост Немаца постала је извор њихове снаге. Пошто су били на ивици колапса, Западни и Источни Немци, могли су претити да ће бивши противни пасти под контролу будућег противника кад год би то они пожелели. Хладни рат је из неког разлога довео до чудновате слабости суперсила када би се отворило питање како и где би ризиковале своју репутацију. Берлин је био готово драматичан, али не и једини пример за то.

Говорећи о Трећем свету, онако како је овај термин тумачен током хладног рата, обухватао је земље које су биле онолико различите колико су различити Мексико, Судијска Арабија, Индија, Нигерија и Филипини. На том месту се не може избећи питање шта је повезивало ову групу толико различитих земаља. Крајем Другог светског рата ове земље нису биле колоније: неке су то постале у 19. веку, неке никада нису биле и ниједна није била несврстана, већина се временом придружила било Ва-

шингтону било Москви. И све оне су имале једну заједничку особину: то у биле углавном прединдустријске државе. С времена на време, Вашингтон и Москва су користили своју моћ да би наметнули вољу народима трећег света на начин који се није много разликовао од понашања Британаца, Француза, Холанђана, Немаца, Италијана и Португалаца пре Другог светског рата. Последица тога је била појава одређеног степена зависности. Попут Европљана и Кинеза, и трећи свет је био у положају да бира током хладног рата. Стаљин није одустао од револуција у трећем свету, под изговором укључивања у новонастали „социјалистички лагер“ земаља као што су Вијетнам, Индонезија, Индија, Египат и Сирија. Американци су, подржавајући Израел, такође били забринути Стаљиновом експанзијом на Блиски исток, успостављањем веза са египатским официрима који су заменили краља Фарука, пуч против Мосадека, затим стварање НАТО, интервенција у Кореји, заштита Јапана и Тајвана, помоћ Французима у Индокини, а све у циљу заустављања комунизма. Стаљин је затим интервенисао у Авганистану и Индији. Из данашње перспективе је лако рећи да САД и њихови савезници никада нису морали сувише да брину о „трећем свету“ и да није било изгледа да ће се марксизам – лењинизам тамо укоренити. Али то што су се њихови страхови обистинили не значи да нису постојали и револуционарне идеје и идеологије су се у прошлости одиста брзо и далеко шириле.

Победа комунизма на Куби и могућност да се овај тријумф понови и у другим земљама „трећег света“ – изазвао је велики страх на Западу и навео САД почетком 60- их година на једну амбициозну и лоше смишљену кампању чији је циљ била „имунизација“ процеса модернизације у Азији, Африци и Латинској Америци од могућности марксистичко-лењинистичке инфекције. Највидљивији резултат – у исти мах и сулуд и трагичан, био је дуг и скуп војни напор да се спасе Јужни Вијетнам, највећа грешка коју су САД направиле у хладном рату. Оно у чему се Американци грешили је претпоставка да ако Вијетнам падне, пашће и „трећи свет.“ Идеја да било која појединачна држава може доминирати у толико великом региону или да њено разнолико становништво може пригрлити једну идеологију – данас изгледа као један од најчуднијих рукотворина хладноратовског начина мишљења. Американци, су полазећи од сопственог искуства, желели да реформишу капитализам, а да га при томе не униште. СССР је створио сасвим другачији домаћи систем, заснован на укидању приватне својине, државној контроли тржишта и командовању средствима за производњу, а 1945. године, његови резултати су изгледали убедљиво. Стаљинови методи и идеологија која их је инспирисала, многим у свету је деловала бар онолико оствариво у послератној ери колико и методи и идеологија САД. Поставља се питање када је овај талас променио смер? У ком тренутку је дошло до заокрета у односу на ситуацију каква је постојала на крају Другог светског рата када је и сама будућност капитализма изгледала сумњиво?

Ни САД ни СССР није било лако да утврде шта да ураде са својим нуклеарним арсеналима, јер једном када су их створили, то је навело њихове вође да већ од 1953. почну преиспитавати однос између њихове разорне моћи и њихове употребне вредности. Постојало је необично веровање – или нам то данас тако изгледа, да је, упркос невероватној природи ових оружја, безбедност сваке стране изискивала демонстрацију најуверљивије могуће одлучности да се она употребе. САД су знале да се НАТО тешко може одбранити без нуклеарних оружја, али би њихова употре-

ба на европским бојиштима вероватно убила више Европљана него руска инвазија. САД су 1950-их година имале нуклеарну премоћ и тада су предњачиле у развоју термонуклеарних оружја, што су касније и сами Руси признали.

До кубанске ракетне кризе је вероватно дошло јер је Хрушчов много боље од Кенедија разумео да Запад ипак добија хладни рат. Кенан је предвидео да ће његов исход зависити од тога да ли ће Западна Европа и Јапан – главни центри војно-индустријске моћи који су преживели на крају Другог светског рата – бити обновљени унутар совјетске или америчке сфере утицаја. Кенеди је одобрио, или бар пристао на серију саботажа и покушаја убистава иза којих је стајала ЦИА и који су били усмерени против Кубе. Хрушчов је инвазију у Залив свиња доживео не само као знак Кенедијеве слабости већ пре као знак председникове одлучности да сломи једину социјалистичку револуцију која је успела у западној хемисфери. Он је сматрао да је веома битно да ће инсталирање руских ракета на Куби одвратити САД од исхитрене војне акције против Кастрове владе. И Кастро и Хрушчов су желели да пронађу заједничку ствар, и Кастро је убедио Хрушчова да стави на коцку безбедност совјетске државе да би спасао разбарушену групу младих револуционара у Хавани.

Поставља се питање шта би Лењин или Стаљин направили од такве сентименталности. Совјетско-америчко надметање је заиста донело одређену стабилност, чак и предвидивост после 1962. године, али ни једна ни друга страна није поново започела непосредно да изазива другу страну у њеној сфери утицаја. Аномалије попут поделе Немачке или Кореје – чак и бесмислености попут зидом ограђеног капиталистичког Берлина усред комунистичке Источне Немачке, или америчка поморска база Гвантанаму на територији совјетског савезника недалеко од обале Флориде – почеле су да изгледају сасвим нормално. Стратешка трка у наоружању интензивирана уочи ракетне кризе, али је вођена унутар све више дефинисаних скупа правила која су кодификована формалним споразумима. Крајем 70-их хладни рат је прерастао, или је бар тако изгледало, у робусни, одрживи, и бар на нивоу суперсила, мирољубиви међународни систем. Војна моћ СССР-а на крају није успела да сачува тај мир; његове невојне слабости су га на крају и уништиле али је било потребно много времена да би се то догодило.

Било је потребно четири године борби да се заврши Први светски рат; Другом светском рату било је потребно шест, док се хладни рат отезао четири и по деценије. 1989-1991. године није дошло до војног пораза или економског слома – дошло је до слома легитимитета. Стара историја хладног рата је била превазиђена и застарела, представљала је абнормалан начин писања саме историје: она је била производ једног абнормалног времена, а то је био сам хладни рат.

Диверзификација моћи утицала је више на хладни рат него што је то учинила равнотежа снага. Главна претпоставка „старе“ историје хладног рата гласи да је с поразом Немачке и Јапана међународни систем прерастао од мултиполарне у биполарну конфигурацију. Велике европске силе као да су извршиле неку врсту колективног самоубиства, остављајући САД и СССР у улози још већих суперсила. Још једна хипотеза која произлази из „нове“ историје хладног рата гласи да су САД и СССР изградили империје после Другог светског рата, мада оне нису биле истог карактера. Данас је о очигледно да су Кинези или бар њихови нови комунистички лидери на почетку упутили позив Русима и тиме пружили отпор ономе што су виде-

ли као америчку претњу. У југоисточној Азији, као и на Блиском истоку и у Латинској Америци, обеа суперсилама су периодично упућивани и ускраћивани позиви. У одржавању коалиција демократија се показала надмоћном у односу на аутократију а нуклеарна оружја су заменила деструктивност својом дуготрајношћу. Мишљење да су нуклеарна оружја спречила да хладни рат прерасте у „врћи рат“ је застарело и познато, иако још није општеприхваћено. Усредсређеност на нуклеарно оружје је дошло у фокус совјетско-америчких односа и ово оружје је сачувало привид страшног СССР-а још дуго пошто је он ушао у завршну фазу свог пропадања. Кубанска криза је убедила западне лидере, можда и оправдано, да опстанак њихових нација зависи од опстанка њиховог противника. Настојања да се уздрма друга страна изгледали су превише опасно да би се неко на њих одважио.

Поставља се и питање ко је започео и ко је одговоран за Хладни рат. Док се Стаљин налазио на челу СССР-а, хладни рат се није могао избећи јер кад лидери попут Стаљина одиста стекну моћ, неке ствари постају веома извесне и оствариве. Он је изградио један систем који је био довољно трајан да преживи не само његов одлазак него и грчевите и неодлучне напоре његових наследника у правцу „дестаљинизације“. Све до Горбачова, ниједан совјетски лидер није био потпуно спреман да уништи Стаљиново структурно наслеђе, што нам говори да је када је једном нестао с њим нестао и хладни рат и на крају и сам СССР. Таква тврдња ни у ком случају не ослобађа СССР и њихове савезнике од великог дела одговорности за начин на који је хладни рат вођен, што и није изненађујући закључак јер су га они заправо и добили. Он не пориче ни немарну глупост што су Американци упали у периферне сукобе попут Вијетнама или њихове прекомерне издатке на неупотребљиво оружје, што је довело до тога да хладни рат буде много скупљи и у смислу новца и у смислу људских живота који су изгубљени, него што би то у супротном био случај. Запад је можда победио током Хладног рата, не толико због успеха сопствених институција или мудрости својих лидера – иако је и једног и друго свакако било, колико зато што се овај сукоб догодио на историјском месту и у времену када су околности које су хиљадама година подстицале ауторитарну владавину, одједном нестале.